

Рецензия

за текста на проф. Георги Димитров Димитров Емпирична реконструкция на политическите взаимодействия в историята на българската интеграция в Европейския съюз (Изследване върху спомените на участници в процеса), представен като дисертация за присъждане на научната степен „доктор на науките“ в специалност 3.3. Политически науки

Има изследвания, които само дори поради своята мащабност, предполагат един дълъг и задълбочен разговор, поставяне на въпроси, размяна на разбирания, дебат върху аргументи, съпоставяне на теоретични схеми. Мащабът му е основан както на избраната проблематика, сама по себе си много широка, така и от нуждата изследването да бъде представено със средствата на езика – написването на съдържателен и структуриран изследователски текст от 1050 страници е предизвикателство и постижение едновременно. Представената дисертация несъмнено е мащабен текст, резултат от продължително и оригинално изследване.

В такава рецензия не мога да подмина значителният натрупан предишен изследователски опит на автора. Професор Георги Димитров е утвърден изследовател в областта на социологията и европейските изследвания. Затова и представената нова дисертация няма как да не отразява това. В някакъв смисъл тя е едновременно съсредоточие на натрупания опит, обобщение на един досегашен изследователски път, но също така увертюра в ново начинание, неочаквано начало на развитие в нова насока.

Социологията, европейските изследвания и политическите науки са социални, но и хуманитарни науки. Границите между тях са условни дотолкова, доколкото зависят от властовите отношения между стоящите зад отделните университетски дисциплини институции: факултети, катедри, департаменти. Познавателното поле, обаче, е общо и за трите иначе обособени дисциплини. Професор Георги Димитров успява неусетно да разположи своето изследователско начинание едновременно в трите академични полета, без това да бъде за сметка на теоретичната му строгост и вискателност.

Присъединяването на България към ЕС в почти всички изследвания на политическата наука по правило се разглежда като съществен елемент, ако не и главно условие за успеха на онова, което наричаме конвенционално посткомунистически преход. Това понятие предполага съществена политическа, икономическа и социална трансформация на политическия режим на съветския комунизъм и на моделираното от него общество в политически режим на либерална демокрация от западен тип и съответстващата ѝ пазарна икономика (макар и конкретно след 1989 г. в нейната разновидност на неолиберален капитализъм). Вероятно поради това представеното изследване, с намерението на предложи нов, оригинален подход за разбирането на този процес на

присъединяване (интеграция) се отказва да бъде поредното (макар и систематично) описание на случилото се, нито да тества наличните теории на демократичните преходи (транзитология) обогатени от разработените интеграционни теории. Напротив, изследването заявява, а и постига заявеното, че конструира разбиране на процеса на интеграция на България в ЕС като до голяма степен резултат от липса на разработена стратегия за това както от страна на инстанциите на Съюза (най-вече ЕК), така и от страна на първоначално страните-кандидатки за членство. Това несъмнено е парадоксално намерение, защото оспорва една разпространена конвенция, че европейската интеграция неизменно следва също така разширяване, а посткомунистическият преход неизменно изисква интеграция в Европа (употребявано като синоним на ЕС).

Оригинален подход.

Първата констатация, която бих искал да направя в тази рецензия, е именно оригиналният подход на изследването. Вероятно в най-общ план той е непозитивистки и в голяма степен основан на принципите на социалния конструктивизъм. Но не това е по същество новото и оригиналното в приетия общ подход. Новото и оригиналното е в съотношението между теория и емпирия: емпиричното не е подчинено на теоретичното, а съставлява паралелно усилие за постигане на ново знание, без самозатваряне в наличните и приети като валидни обяснителни теории.

Най-същественото в подхода е, че разширяването на ЕС винаги е първостепенно въпрос на политика, но разбирана в нейните три измерения, предавани в английския език с думите *polity*, *politics* и *policies*. Политика като конституиране на политическата общност, политика като терен на сблъсък и сътрудничество на различни социални интереси, политика като организирана и целенасочена дейност за постигане на общи цели. Тези измерения на процеса на разширяване на ЕС са в непрекъснато взаимодействие, поради което процесът не е толкова универсален, колкото специфичен. Така в изследването интегрирането на България в ЕС е едновременно засягащ българското общество (политика, институции, практики), държавите-членки и Съюза като цяло. Въпросът обаче е, до каква степен трите измерения на политическото са с еднаква тежест в цялостния процес, кое на практика надделява. Изследването по-скоро обяснява, че процесът на разширяване е много повече зависим от дискреционната власт на бюрокрациите (било то в Брюксел или София), отколкото от съотношението на политическите партии или натиска на гражданското общество. Вероятно защото, както се аргументира авторът, ЕС предприема тази стъпка от геополитически съображения (за да отговори на застрашената си сигурност).

В подхода оригиналното е и мобилизирането на спомените на ключовите участници в процеса на интегриране на България в ЕС. Събирането на толкова много качествени интервюта е очевидно трудно, но далече по-трудно е самото изследване на събрания

огромен материал. Авторът с основание говори за „булото от спомени“ на участниците, субективни, понякога изкривени, пристрастни политически. Търпението и постоянството за работа с тези документи на паметта несъмнено са за отбелязване.

Интервюирани са 47 души: 2 министър-председатели, 7 заместник министър-председатели, 7 външни министри, министри и техни ресорни заместници, директори и завеждащ отдели на институционални звена по интеграция в ЕС в държавната администрация, главни преговарящи и дипломати, ръководители на работни групи по преговорните глави. На тази основа аналитичният инструмент позволява идентифицирането на 8638 (!) отделни смислови акценти на дискурса, анализирани в съчетанието на дискурсивния и контент анализа. Достатъчно, за да се събере и обработи необходимата информация за реконструирането на разпространените в политико-административния елит представи за процеса на интеграция и да се извлекат съответните очаквания от българска страна.

Но този метод се оправдава със самия методологически избор в изследването – то не цели да „търси универсално общото“ (характерно за теоретичните изследвания), а специфичност като източник на познавателен ефект. Защото подходът в общ план е на социалния конструктивизъм – анализираните процеси са социално конструирани и поради това, както авторът убедително твърди, могат поемат по алтернативни пътища. С други думи нищо не е предопределено, защото в крайна сметка зависи от представите и основаните на тях действия на участващите социални актьори. И тук бих добавил, че несъмнено би било интересно да се види, какви възможни алтернативи се очертават от събрания материал, които не са се реализирали, но са били възможни?

Накрая в тази част за избрания оригинален подход на изследването ще посоча, че според автора „източното разширяване на ЕС не е серия от събития, а единен процес от преобразувания, призван да реши екзистенциален социално-политически проблем на Европа след краха на Социалистическия блок“. Твърдението не е много разпространено, а тезата, че ЕС всъщност се бори за оцеляването си (именно когато се превръща в Съюз) чрез разширяването, обичайно не е сред масово използваните обяснения на случилото се. Много повече се говори за „цивилизационен избор“ на обществата от Централна и Източна Европа, за „трета вълна“ на демократизацията, за едва ли не постоянен и необратим прогрес към демократично управление. В този смисъл тезата за „екзистенциалния проблем“ на Европа (Западна) е несъмнено оригинална.

В същия ход на мисли е и тезата на „значителната доза цивилизационна инертност“ на обществата в европейското пост-съветско пространство, което обяснява, наред с другото, трудностите в интеграционния процес. Старите наследства (не само от комунистическото управление) имат сериозна тежест в адаптацията на източноевропейските общества към новата за тях социална, икономическа и политическа среда на Западна Европа.

Логичната структура.

Как изследователското намерение, толкова мащабно по замисъл, да се подреди в една логична структура на текст, описващ както самото изследователско намерение, така подходът му, аргументите и резултатите му? Тази трудна задача е решена по много добър начин в 10-те глави на изложението, всяка една от които обхваща основните полета на анализа и извлича накрая най-важните им заключения.

Но трудността тук произтича от необходимостта и желанието на автора да мобилизира три групи от свързани понятия. Първата е за самото обяснение на същността на трансформацията, която стои в основата на интегрирането на България в ЕС: европеизация, посткомунизъм, интеграция. Авторът предполага европеизацията (което по същината си е цивилизационна промяна) като условие за успешната интеграция, но и като процес на трансформация на ситуация, описвана като посткомунизъм (едновременно пребиваване в наследството на комунизма и в нещо желано, но все още непостигнато, като европеизацията). Но от друга страна самото „комунистическо наследство“ остава някак неразгадано, „комунизмът“ се описва в категориите на „азиатския деспотизъм“ противопоставен на Европа. А онова, което изглежда като „носталгия по комунизма“ в източноевропейските общества, съдържа в себе си и очаквания за основан на социалната справедливост ред, оспорен и сякаш разрушен (защото всъщност не е съществувал преди) от неолибералния капитализъм на ЕС от началото на посткомунистическия преход.

Втората група понятия описват участващите в процес актьори: институции, бюрокрации, партии, НПО, обществено мнение. Самият анализ визира българската интеграция, затова и българските актьори са в центъра. Но не в равнопоставена позиция – интеграцията остава до голяма степен в ръцете на бюрокрацията от експерти в преговорните екипи, много по-малко е обект на действителен политически дебат (по същество той липсва), дори и самата констатация, че за интервюираните не съществува единодушие за действителното начало на преговорите за интегрирането, показва, до каква степен процесът не е структуриран и организиран около стратегическа програма. Напротив, преобладават ad hoc решения и действия, което допълнително създава и без това структурните трудности на интегрирането на такова посткомунистическо общество като българското в Европа. Въпросът, който тук изниква е, каква е причината? Защо технокрацията се наложи като основен фактор в преговорите, а и в самия процес? Това слабост на политическите актьори ли е, или на гражданското общество? Или защото от страна на ЕС главният актьор е ЕК, заедно с всичките си генерални дирекции и силно развиваща се бюрокрация?

Третата група са понятията за политическото: polity, policy, politics. По тях вече направих коментар по-горе и свързания с това въпрос за наложилото се измерение – дали е институционално преди всичко, или политическо в тесния смисъл на думата (като политическа борба). Или, най-сетне, нещо като несвършена публична политика на интеграция, но ръководена технократски? Тези въпроси отвеждат към по-горните.

Оригиналните заключения.

Оригиналното изследване аргументира и оригинални заключения. Тук ще се опитам да обобща онези, които според мене правят най-силно впечатление и във всеки случай се открояват сред иначе обилната вече изследователска литература по въпроса за интегрирането на България в ЕС.

Първото, което прави впечатление, е заключението, че „интеграцията в ЕС у нас никога не можа да стане основен фокус на общественото внимание“. За разлика от посткомунистическия преход, който и досега остава в центъра на политическите и академичните дебати (най-вече за това, дали е завършил или не още). Отново въпросът, защо е така, поставен и по-горе. Дали е защото „преходът“ (нарицателен етикет за много и различни феномени) включваше интеграцията в ЕС като необходим елемент, но само елемент на нещо по-мащабно? Дали е защото публиката нямаше необходимата квалификация да разбира бюрократичната и технологичната сложност на „транспониране“ на законодателството, на *acquis communautaires*, на „преговорни глави“, на целия този технически език, който сякаш забулваше политическите (свързаните с интереси) страни на процеса? Изследването предлага някои възможни отговори, но си заслужава те да бъдат повече експлицирани.

По-забележително заключение в изследването е по въпроса за произведената от интеграцията на България трансформация по най-съществените параметри на общественото развитие. Няма съмнение, че българското общество се е променило значително в сравнение с 1989 г. Също така изследването показва ясно, че „няма отстъпление назад в стойностите на всички индикатори“ за обществено развитие, т.е. има напредък. Но заключението, че „постигнатият напредък – общо за десетилетието – по никакъв начин не може да се оцени като цялостно развитие на страната“ е песимистично. И авторът с основание смята това за „най-голямата опасност, която създаваме пред бъдещето на Съюза“.

Защо обаче цялостното развитие на страната не е постигнало очакваните или предполагаемите стандарти? Една от причините, според автора, се крие в онова, което нарича „предприсъединителна условност“, т.е. изискването да се постигнат предварително обявени критерии за членство, което да промени обществото. Тази предприсъединителна условност е била прилагана „дифузно и непоследователно“, без системна стратегическа програма, която да обедини разнородни и разнообразни действия в една обща цел. Всъщност, според автора, тази условност не е естествен или единствено възможен сценарий за такава промяна. Интересно би било, какви са според автора другите възможни сценарии на промяната? Откъде би могъл да дойде тласъкът, така че обществото да се промени в същата посока, но с по-добър резултат?

Разказите на българските „евроинтегратори“ доказват, че интеграцията на България е протекла „по силата на поредица от ситуации, спрямо които са взимани политически ad hoc решения, а не като реализация на цялостно промислена стратегия.“ Затова и авторът заключава, че общата ориентация към интеграция в ЕС „е била повече желание, отколкото политическа програма“, „ценностно позициониране, а не съдържателно детайлизиране на позицията“. Дали идеологията на ценностния избор не е засенчила необходимостта от ясно разчертана прагматична стратегия?

Но малко по-нататък в текста авторът отбелязва, че информацията от интервютата помага да разберем, „защо е нормално, съобразно спецификата на тази проблематика и особеностите на историческия момент, тя да е останала публично неизвестна и неразбрана“. Ако проблематиката е описвана предимно като ценностен избор, няма причини да остане неизвестна и неразбрана. Такава ще е само, ако тя е представяна в термините на техническия език на администрацията на ЕК. Още повече, че поне в началото на процеса (1990-те години) самата ЕК насърчава разбирането на интеграцията в ЕС предимно като „хармонизация на българското законодателство с европейското“ (пренос на *acquis*), което е достатъчно професионална материя, за да бъде наистина общоразбираема.

Друго заключение във връзка с ограничения успех на социалната промяна, която действително да отговаря на стандартите на ЕС, е свързано с работата на самата ЕК – главен актьор на процеса. Оказва се, и това е аргументирано в изследването, че всъщност наблюдението и оценката на процеса от страна на ЕК не стъпва по никакъв начин на твърда и строго експертна методология. Но това е много рисковано, защото едновременно не дава ясна представа за постигнатото и за трудностите в процеса, но също делегитимира позицията на такава инстанция като ЕК пред общественото мнение и обществото като цяло.

В заключенията по различните насоки на интеграцията в ЕС в текста непрекъснато се прокрадва дълбок песимизъм. „Източното разширяване на ЕС трябва да присъедини пограничните посткомунистически общества към интеграционния процес в Европа, но това не може да стане поради качествената несъизмеримост на двете „съставки“, които би трябвало да се обединят.“ Но тогава оправдан ли е изобщо процесът на разширяване на ЕС на изток? Освен геополитически, но за това, вероятно, би било достатъчно само разширението на НАТО.

Авторът изтъква едно съществено и структурно противоречие в Петото разширяване на ЕС (на изток). Той изтъква, че по логиката на търсената по-голяма сигурност в Европа разширяването следва да обхване максимален брой държави, докато по логиката на националните интереси на страните-членки, обратно, трябва да се интегрират по-малко държави, най-вече заради предвидимите бюджетни разходи. Как обаче да се излезе от тази ситуация?

Изследването третира детайлно и темата за „трудността на преговорите“ за интеграция като самостоятелно поле за цялостното разбиране на процеса. Авторът привежда убедителни аргументи за тезата, че има съществена неравностойност между страните-кандидатки, но и между съответните сектори, които са подложени на „европеизация“. Трудността се състои най-вече в степента на съизмеримост между публичните практики в България, сравнена с европейските стандарти. Констатирането на такова различие както и измерването му не е откритие. Но оригиналното заключение на представеното изследване отново е дълбоко песимистично: „общият корен на проблема с трудните преговори е в същината на цивилизационното предизвикателство, присъщо на задачата за европеизацията на българското общество“.

Най-сетне, оригинално заключение произтича и от работата конкретно с интервютата на българските евроинтегратори. Общото от тях е, че е налично „а) мнозинство от мнения, според които протеклият исторически процес е безалтернативен и б) малцинство разбирания, според които алтернативи са мислими“. Мислими, но въпросът е, защо не са били дискутирани? Може би защото да били потиснати от преобладаващото разбиране, че алтернативата на евроинтеграцията е интеграция в Евразия? (съмнително е, това да е сериозно споделяна или мислена алтернатива).

Коментар върху приносите.

Да се оцени в кратка рецензия един толкова обширен текст, съответстващ на толкова мащабно изследване, е изключително трудно. Рецензентът неизбежно ще опростява, но най-вече ще избира онези аспекти, които му се струват по-важни, но с ясното съзнание, че не притежава универсален критерий за такава важност.

Приложеният към дисертацията автореферат откроява 11 приноса, които накрая са оценени така: „Нито едно от изброените изследователски постижения, а още по-малко техният синтез няма предходен прецедент в българската политология, а доколкото ни е известно, и в световната.“ Макар такова заявление за звучи претенциозно, има основание да бъде изречено. Представеното изследване наистина успява да разшири познанието ни върху процеса на разширяване на ЕС на изток по нов и дори неочакван начин, като ни кара да продължим да си задаваме важни въпроси за бъдещето на европейската интеграция.

Архивът от спомени за българската интеграция в ЕС, създаден в хода на изследването, несъмнено е достижение, полезно и за другите изследователи. Приемам също така, че е „обяснена собствено историко-политическата логика, по която е конструирано „разминаване между изискванията за присъединяване и задълженията на членството в ЕС“.

Смятам за особено съществен петият принос: „Изяснена е особената качествена стадиалност на историческия процес, произтичаща от постепенното намиране на политическо решение за движещото противоречие, че присъединяването към ЕС трябва да стане, заради стратегическия интерес на европейската сигурност, но не може да протече, поради цивилизационната различност между посткомунистическите общества, в частност България, и западноевропейските общества, върху чиито икономически и политически връзки е построен ЕС.“

Несъмнен е и деветият принос, че в изследването е изяснена „особената историко-политическа логика, по чиято сила присъединяването към ЕС се схваща в абстрактно-ценностни категории“, а „политическото усилие в подготовката се концентрира и почти изчерпва от правната хармонизация с постиженията на правото на ЕС.“ Поради което „тази политическа минимизация на задачата е цената за нейното условно успешно решение.“

Най-вече обаче съм съгласен, че изследването „предлага фактологически обоснована диалектична, историзирана алтернатива на позитивистката ориентация в мейнстрийма на изследванията върху политиката за разширяванията на ЕС“.

Заклучение.

Една рецензия се очаква да се произнесе не само върху качествата на представената дисертация, но също за това, дали тези качества съответстват на критериите за присъждане на научна степен. Мнението ми е категорично: представената от проф. Георги Димитро Димитров дисертация притежава всички необходими качества за присъждането на научната степен „доктор на политическите науки“.

Това е така, защото със сигурност приемам мнението му, че „българската интеграция в ЕС заслужава да е предмет на специализирано внимание“, „защото е проблем за бъдещето на ЕС“. Но и защото ни предоставя ново разбиране за една вече история. Някога почти всяка втора студентска заявка за дипломна работа предлагаше като тема „интеграцията на България в ЕС“. Представената дисертация вероятно ще промени значително темите на предлаганите дипломни работи и те все по-често ще се питат за бъдещето на ЕС.

проф. Антоний Тодоров Тодоров, д.п.н.